

**«ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ», «ПРАВА ДИТИНИ», «ПОТРЕБИ ДИТИНИ»,
«ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ»: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

**“LEGAL STATUS OF THE CHILD”, “RIGHTS OF THE CHILD”, “NEEDS OF THE CHILD”,
“INTERESTS OF THE CHILD”: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS**

**Ригіна О.М., к.ю.н.,
докторант, доцент кафедри основ права України
Львівський національний університет імені Івана Франка**

Стаття присвячена дослідженню таких суміжних загальнотеоретичних понять, як «правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини» та «інтереси дитини». Взаємна обумовленість цих термінів не викликає застережень, це підтверджується положеннями низки міжнародних договорів, деякі з яких безпосередньо стосуються захисту прав дітей, а інші – захисту прав людини загалом. Низка міжнародних договорів містить положення про статус дитини, права дитини, інтереси дитини (найкращі інтереси), потреби дитини, які становлять собою ідеали для подальшої імплементації в національне законодавство.

Зауважено, що такі правові категорії, як «життя дитини», «розвиток дитини» (психологічний, освітній, культурний), є настільки неоднозначними поняттями, що їх доцільно тлумачити з кількох наукових позицій. Зокрема, ці терміни можна трактувати як права дитини (наприклад, право дитини на життя), як потреби дитини (зокрема, потреба її освітнього розвитку) та як інтереси дитини (в інтересах дитини є забезпечення її всебічного розвитку як майбутнього соціального індивіда). Однак існує необхідність пошуку додаткових семантичних особливостей цих понять для їх можливого уточнення та подальшого найбільш вдалого застосування як на теоретичному рівні, так і з практичною метою.

В процесі дослідження основна увага була зосереджена на основоположному твердженні щодо того, що всі права дитини є невід'ємною частиною її правового статусу. Отже, це положення стосується як тих прав, що належать дитині як людині, так і специфічних прав дитини, що належать їй внаслідок її віку, особливостей фізіологічного та психологічного рівнів розвитку, тобто йдеться про права особи, котра не досягла 18-річного віку. Потреби та інтереси дитини – це елементи, що визначають зміст прав дитини і зміст правового статусу дитини. Зазначається, що деякі потреби дітей мають загальне значення (потреба дитини у забезпеченні життя), а інші потреби дитини (потреби культурного та освітнього розвитку) мають тенденцію до зміни та розширення внаслідок еволюції цивілізації, розвитку науково-технічного прогресу, перегляду системи світоглядних цінностей.

Ключові слова: дитина, правовий статус, права, інтереси, потреби.

The article is devoted to the study of such related general theoretical concepts, such as “legal status of the child”, “rights of the child”, “needs of the child” and “interests of the child”. The mutual conditionality of these concepts does not raise reservations, this is confirmed by the provisions of a number of international treaties, some of which directly concerned the protection of children’s rights, and others the protection of human rights. Such international treaties contain provisions on the status of the child, the rights of the child, the interests of the child (the best interests), the needs of the child, as ideals for national law.

Note, that such legal categories as “child’s life”, “child’s development” (psychological, educational, cultural) are so ambiguous that they can be interpreted from several scientific positions. In particular, these concepts can be interpreted as the rights of the child (the child’s right to life), as the needs of the child (the need for educational development) and as the interests of the child (in the best interests of the child is the development of child as of the future social person). However, there is a need to find the semantic features of these concepts to clarify them and further the most successful application.

As a result of the research was proven that all the rights of the child are an integral parts of the legal status of the child. This case cover child’s rights that belong to the child as a person and the specific child’s rights, that due to such factors as the age and the peculiarities of physiological and psychological level of development of child. The needs and interests of the child are the elements that determine the content of the child’s rights and the content of the legal status of the child. It is noted, that some needs of children has general importance (the need of the child for ensuring the life), and other needs of the child (the needs of cultural and educational development) has tend change and expand due of the civilization evolution, of the development scientific and technological progress, of the revision the worldview values.

Key words: child, legal status, rights, interests, needs.

Постановка проблеми. Активна правотворчість міжнародних організацій у ХХ ст. призвела до ухвалення низки нормативних актів, в яких були закріплені мінімальні права дитини, що повинні визнаватися та забезпечуватися державами, котрі приєдналися до таких міжнародних договорів. Це стало свідченням визнання міжнародною спільнотою загальнолюдської цінності права дитини на життя, на її повноцінний фізіологічний, психологічний, освітній і культурний розвиток. У минулому правовий статус дитини, складовим елементом якого є права дитини, розглядався насамперед як сімейний статус, де важко було віднайти межу припинення прав дитини і початку влади батьків над дитиною.

Аналіз публікацій. Теоретичною базою для з’ясування особливостей тлумачення таких понять, як «правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини», «інтереси дитини», стали наукові розробки відомих українських дослідників: Н.М. Крестовської, Н.М. Найман, Л.М. Новак-Калієвої, Н.М. Опольської, П.М. Рабіновича, С.А. Саблука, Д.А. Чижова, а також зарубіжних авторів, таких як: Д.В. Арчард, А.Ю. Верін, Б.А. Джандарбек, Т.В. Лобанова, тощо.

Метою роботи є уточнення змісту загальнотеоретичних понять «правовий статус дитини», «права дитини»,

«потреби дитини», «інтереси дитини» та з’ясування ступеня їх взаємозв’язку та взаємозумовленості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, розглядаючи питання правового статусу дитини, зазначимо, що його неможливо відокремлювати від правового статусу особи. Зокрема, професор Н.М. Крестовська вказує, що одні дослідники інтерпретують правовий статус дитини крізь призму загального правового статусу особи, інші вважають його своєрідною категорією правового статусу особи, а дехто схиляється до думки, що правовий статус дитини походить від правового статусу людини і громадянина з урахуванням вікових обмежень [1, с. 278].

За словами дослідниці Н.М. Найман, наразі виокремлюють три види правового статусу особи. По-перше, виділяють загальний (базовий) правовий статус особи, котра є членом суспільства та громадянином, і цей статус визначається Основним законом держави (є загальним, єдиним, постійним). По-друге, існує таке поняття, як спеціальний (родовий) правовий статус особи, за допомогою якого позначаються особливості становища окремих категорій осіб (суддів, пенсіонерів, студентів). По-третє, виокремлюють індивідуальний правовий статус особи, на підставі якого здійснюється конкретизація становища носія такого статусу (стать, вік, сімейний стан) [2, с. 38].

Таким чином, правовий статус дитини можна охарактеризувати або як спеціальний (родовий) статус неповнолітньої особи, або як індивідуальний статус неповнолітньої особи. Таку наукову позицію підтримує й доктор юридичних наук С.А. Саблук [3, с. 147].

Підкреслимо, що згідно зі ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 р. неповнолітня особа вважається дитиною («дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, який застосовується до цієї особи, якщо вона не досягла повноліття раніше») [4]. Слід зазначити, що особа, котра не досягла повноліття, не має всього обсягу дієздатності не з тієї причини, що законодавець мав намір позбавити її прав, а для того, щоб таку особу можна було захистити від власної недосвідченості. З настанням повноліття особа набуває повної дієздатності, зможе діяти незалежно від батьків чи опікунів [5].

Зауважимо, що надання «додаткового» правового статусу окремим категоріям дітей в Україні обґрунтовано реальними сьогодення. Зокрема, зважаючи на проведення на сході України антитерористичної операції (АТО), діти, які проживають на відповідній території, опинилися у вкрай небезпечних для життя умовах. Негативно позначилося на житті дітей і залучення їхніх батьків до АТО. Такі діти повинні мати спеціальні пілґи, а це означає – і спеціальний правовий статус (відмінний від правового статусу дітей, які не зазнали жодного негативного впливу АТО). Так, дослідник Д.А. Чижов, погоджуючись з міркуваннями А.В. Пшеничної, вважає, що з метою належного забезпечення прав таких дітей потрібно виокремлювати правовий статус дітей, переміщених з тимчасово окупованих територій проведення АТО, та правовий статус дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, де органи державної влади тимчасово не здійснюють своїх повноважень. Водночас автор вважає перелік, поданий А.В. Пшеничною, неповним і пропонує додати спеціальний правовий статус дітей, батьки яких брали участь у бойових діях, брали участь в АТО, померли, загинули, були оголошені померлими або безвісти зниклими [6, с. 97].

Аналізуючи питання про права дитини, передусім необхідно врахувати, що вони є складовим і невід'ємним елементом «правового статусу дитини». Закономірно випливає, що концепція прав дитини органічно базується на концепції прав людини. Своєю чергою, за визначенням професора Л.М. Новак-Калаяєвої, концепція прав людини представляє собою динамічну систему норм моралі та права, які були визначені державою і гарантовані нею, при цьому така система має здатність розвиватися разом із суспільством, реагуючи на зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя [7, с. 62].

Щодо прав дитини, наприклад, у США, то в Америці не приділяється значна увага теоретичному тлумаченню терміна «права дитини», оскільки більша увага сконцентрована на необхідності розроблення механізму їх захисту. В цілому визнається, що права дитини належать кожній особі, котра не досягла 18-річного віку. Підкреслюється, що до цих прав необхідно ставитися з повагою та сприяти їх здійсненню, що стосується і прав людини. При цьому права людини – це ті права, які мають усі в світі люди просто на підставі того, що вони є людьми. Зазначається, що права людини не забезпечують «ідеального стандарту життя», але вони встановлюють основні мінімальні стандарти для державної політики та практики, оскільки держава повинна сприяти забезпеченню цих прав.

Зважаючи на такі особливості дитини, як, зокрема, уразливість внаслідок молодого віку та незрілість, існує потреба в спеціальному захисті дитини, її прав і в забезпеченні належного догляду. Водночас дитина має такі права, як право на гідне ставлення та повагу, право бути вільною від дискримінації, право на забезпечення основних потреб, зокрема, харчування, безпеки, охорони здоров'я, освіти, та право брати активну роль у житті суспільства.

В американській науковій літературі поширена думка, згідно з якою дітей не слід вважати такими, що мають особливі чи спеціальні права, оскільки вони мають такі ж права, як і кожна людина, але діти та деякі інші соціальні групи визнаються такими, що потребують особливої уваги через свій вік й уразливість, котрі часто стають перешкодами у доступі до їхніх прав [8].

Однак, попри визнання цінності дитячого життя та необхідності його захисту, окремі науковці вважають недоцільним визнавати за дитиною будь-які права, оскільки, на їхню думку, дитина має лише інтереси. Так, американський вчений Д.В. Арчард вказує на існування двох протилежних теорій, перша з яких – це теорія волі або вибору (Х. Харт, Л. Самнер, Х. Штайнер), якій протиставляється теорія добробуту чи інтересів (В. Маккормік, Дж. Раз, М. Крамер). Згідно з першою теорією волі або вибору право розглядається як захищене здійснення вибору, тобто можливість здійснити право або відмовитися від його здійснення. Відповідно до другої теорії добробуту чи інтересів право визначається як захист інтересу достатнього значення, що створює для інших певні обов'язки, виконання яких дозволяє власникові права на захист інтересу ним користуватися. Автор зауважує, що застосування першої теорії доцільне для пояснення того виду прав, які здійснюються в результаті активної діяльності (право голосу, свобода асоціацій). Друга теорія обґрунтовує права, які здійснюються пасивно, полягають в отриманні користі або можливості не зазнавати шкоди від будь-чого (право на медичну допомогу, право не зазнавати катувань) [9].

Недоліком теорії волі або вибору є те, що вона виключає окремих суб'єктів із категорії власників прав, оскільки, хоча всі особи мають інтереси, які слід захищати, не всі вони мають можливість здійснити вибір. Зважаючи на це, діти, особи, котрі мають вади психічного розвитку, та особи, які перебувають у коматозному стані, не можуть згідно з теорією волі або вибору бути власниками прав. Критики теорії прав дитини пояснюють, що дитина не може здійснювати вибір, який замість неї роблять батьки, і тому вона не може мати прав. З іншого боку, науковці визнають, що батьки здійснюють обов'язки, які виникли внаслідок існування інтересів дитини, хоча вони і не є її правами. Отже, дитина має право на здійснення обов'язків стосовно себе навіть у випадку, якщо вони стосуються забезпечення її інтересів. Якщо виходити з цих тверджень, то в першому випадку є істинними як теорія волі або вибору, так і теорія добробуту чи інтересів. В другому випадку визнання за дитиною будь-якого права, зокрема на забезпечення інтересів, означає, що теорія волі або вибору не може бути істинною, в такому разі істинною є лише теорія добробуту чи інтересів. Професор Д.В. Арчард доходить висновку, що дитина має право на забезпечення своїх інтересів (добробуту), але вона не має можливості здійснювати права чи свободи, щоб відмовитися від їх здійснення, тоді як доросла особа має як вказане право, так і вказану можливість [9].

Незважаючи на існування та обґрунтування окремими науковцями теорії волі або вибору, в нормативно-правових актах міжнародного та національного значення закріплюються і гарантуються, власне, права дитини, хоча не обминається питання про її «найкращі інтереси».

Отже, зважаючи на положення Конвенції про права дитини 1989 р. щодо того, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, який застосовується до цієї особи, якщо вона не досягла повноліття раніше» [10], виходить, що дитині як «людській істоті» належать основні права людини, за винятком деяких; наприклад, вона закономірно з об'єктивних підстав не має виборчих прав, якщо це не стосується, припустімо, виборів старости класу. Однак їй належать інші додаткові права, зважаючи на свій правовий статус дитини.

Так, дослідниця Т.В. Лобанова зазначає, що Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) виокремлює право дитини на виживання («survival right»); право на розвиток («development right»); право на захист («protect right»); право на участь («participation right») [11, с. 608–609].

У своєму дослідженні кандидат юридичних наук А.Ю. Верін виокремлює види прав дитини, визнання яких підтримували окремі вчені-педагоги минулого, вважаючи їх природними правами дитини. Зокрема, шведська громадська діячка, письменниця Е. Кей (1849–1926 рр.) стверджувала, що кожна дитина має такі природні права, як право на недоліки, право на недоторканність внутрішнього світу, право на вибір батьків. Російський педагог К.Н. Венцель (1857–1947 рр.), який обстоював ідеї вільного виховання дитини, вважав, що дитина має право на вибір вихователя; право піти від своїх батьків у випадку, якщо вони виявилися поганими батьками; право ухилитися від виховання та освіти, які суперечать індивідуальності дитини; право мати власну думку та свободу її висловлення, але тільки в разі, коли це не суперечить правам інших осіб; право не бути покараним і право не зазнавати репресивних методів виховання. Німецький педагог Л. Гурлітт (1855–1931 рр.) також підтримував ідеї вільного виховання дитини та доводив, що вона має такі права, як право бути самостійною у житті, право на прояви свого характеру, право мати власну думку і свободу слова [12].

Дійсно, визнання за дитиною права не зазнавати репресивних методів виховання не викликає застережень. Хоча, на нашу думку, «природний характер» деяких із вказаних прав є досить дискусійним, оскільки не в кожному випадку дитина зможе правильно здійснити своє задеклароване право, передбачити наслідки його здійснення, до того ж, не уточнено питання, з якого віку дитина, наприклад, повинна реалізовувати свободу думки і слова. Зокрема, зауважимо, що навіть коли відбувається усиновлення дитини згідно з законодавством країни або їх судової практики, запитується думка лише тієї дитини, котра досягла визначеного віку. Вимога щодо віку дитини впроваджена для того, що існує правова презумпція, звісно, спростовна, стосовно того, що лише та дитина, котра досягнула певного віку, здатна оцінити правильно, чи відповідатиме усиновлення її конкретно особою найкращим інтересам дитини. З іншого боку, гарантування кожного права повинно передбачати способи і сам механізм його забезпечення, а також наслідки перешкоджання у здійсненні права.

Слід врахувати, що в юридичній науці існує концепція, згідно з якою права людини, а отже, й права дитини доцільно розглядати крізь призму її життєвих потреб, тобто в такому разі застосовується потребовий підхід. Саме розглядати права людини крізь призму її життєвих потреб пропонує професор П.М. Рабінович, котрий інтерпретує права людини як певні можливості, необхідні для

задоволення її потреб для існування та розвитку в конкретних історичних умовах, що об'єктивно визначені рівнем соціального розвитку і забезпечені обов'язками інших членів суспільства [13, с. 13].

Таким чином, з огляду на цей підхід «права дитини» можна визначити як певні можливості дитини, необхідні для задоволення її потреб, насамперед виживання, існування, фізіологічного, психологічного, освітнього та культурного розвитку, ступінь якого визначається історичними умовами зростання дитини, рівнем культурного розвитку суспільства, а здійснення цих прав забезпечується обов'язками передусім батьків чи інших осіб, що їх замінюють, або державою через уповноважені державні органи.

Учений із Казахстану Б.А. Джандарбек, погоджуючись з думкою свого співвітчизника Х.Б. Сабірова, зазначає, що потреби дітей, їх виникнення, зміна та розвиток тісно пов'язані з умовами життя суспільства, і тому вони становлять особливу форму відображення цих умов. На думку вченого, потреби, будучи чинником людської поведінки, перетворюються на інтерес, який і є наступною ланкою спрямованості дій людини для задоволення своїх потреб [14, с. 124].

Щодо інтересу дитини доцент Н.М. Опольська зазначає, що він є своєрідною претензією на соціальні блага та поняттям, ширшим за змістом, ніж права і свободи дитини. При цьому дослідниця виокремлює два види інтересів дитини. Перший вид – це інтереси дитини, які вона не усвідомлює, це суб'єктивно зумовлені потреби дитини, необхідні для її існування та розвитку, що здійснюються за допомогою батьків чи інших осіб, котрі їх замінюють, внаслідок закріплення такого обов'язку щодо дитини в законодавстві. Другий вид – це інтереси дитини, які вона вже усвідомлює й які зумовлені її потребами, необхідними для існування та розвитку, але вже ці інтереси забезпечуються як за допомогою батьків чи інших осіб, котрі їх замінюють, так і можуть бути здійснені дитиною особисто [15, с. 56].

Висновки. Отже, такі поняття, як «правовий статус дитини», «права дитини», «потреби дитини» та «інтереси дитини», за своєю суттю є взаємопов'язаними категоріями, оскільки, по-перше, всі права дитини є беззаперечним складником її правового статусу. По-друге, схилиємося до думки, що потреби та інтереси дитини виступають тими елементами, які визначають зміст прав дитини. Таким чином, зазначені категорії стали першоосновою для формування правового статусу дитини. Зауважимо, що певні потреби дітей мають загальний характер, наприклад, це стосується забезпечення потреби виживання дитини. Натомість інші потреби, які пов'язані з культурним й освітнім розвитком дитини, мають тенденцію до постійного видозмінення і розширення внаслідок цивілізаційної еволюції суспільства, розвитку науково-технічного прогресу, перегляду системи світоглядних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крестовська Н.М. Ювенальний правовий статус. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* / гол. ред. С.В. Ківалов. Одеса : Юридична література, 2009. Т. 8. С. 278–284.
2. Найман Н.М. Сімейно-правовий статус дитини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 38–43.
3. Саблук С.А. Окремі аспекти правового статусу дитини. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 143–147.
4. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.
5. The Law Reform commission. The law relating to the age of majority, the age for marriage and some connected subjects. *Working Paper*. 1977. № 2. URL: <https://www.lawreform.ie/fileupload/consultation%20papers/wpAgeofMajority.htm> (accessed: 14.03.2021).
6. Чижов Д.А. Соціально-правовий захист прав дітей в умовах проведення АТО в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 96–101.
7. Новак-Каляева Л.Н. Классификация прав человека в контексте функциональной взаимосвязи с государственным управлением. *Вестник государственного и муниципального управления. Ученые записки СКАГС*. 2013. № 3. С. 61–71.
8. Securing children's rights: A guide for professionals working with children in alternative care (2014). URL: www.coe.int/children (accessed: 19.02.2021).
9. Archard, D.W. (2018) Children's Rights, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2018 Edition / Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/rights-children/> (accessed: 19.02.2021).
10. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. С. 205.
11. Лобанова Т.В. Правовой статус ребенка в аспекте классификации его прав. *Вестник Башкирского университета*. 2008. № 3. С. 608–610.
12. Верин А.Ю. Правовой статус несовершеннолетнего и особенности его реализации : дисс. ... канд. юрид. наук. Казань, 2017. 186 с.
13. Рабінович П.М. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 10–16.
14. Джандарбек Б.А. Статус ребенка в семейном праве Казахстана. *Ученые записки Казанского государственного университета: гуманитарные науки*. 2008. Т. 150. Кн. 5. С. 123–129.
15. Соціально-правовий захист дітей в Україні : монографія / за ред. Б.І. Андрусина. Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 264 с.